

УДК 327(430):159.922.27

П 30

Катерина ПЕТРЕНКО

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ОБ'ЄДНАНОЇ НІМЕЧЧИНИ

У статті розглядаються соціально-психологічні чинники, які побутували у німецькому суспільстві на фоні становлення зовнішньої політики Німеччини у 1990 – 2000 рр.; проаналізовано вплив громадської думки на формування основних цілей зовнішньополітичного курсу об'єднаної Німеччини.

Ключові слова: зовнішня політика, соціально-психологічний чинник, європеїзація, національні інтереси, ЄС.

Постановка проблеми. Третього жовтня 1990 р. відбулось об'єднання двох німецьких держав, що стало ключовим моментом у житті кожного німця. Канцлер Гельмут Коль так визначив мету об'єднання: “Німеччина – наша батьківщина, об'єднана Європа – наше майбутнє”.

Німеччина, як і Україна, на початку 90-х рр. стала незалежною державою та повноправним членом європейської спільноти. Керівництво обох країн мало провести низку соціально-економічних і політичних реформ, але одним з головних завдань було вироблення нової зовнішньополітичної концепції в умовах постбіполярного світу. Та у Німеччині, як і в Україні, були свої особливості цього процесу.

Громадська думка німецького суспільства завжди відігравала важливу роль при проведенні внутрішньої та зовнішньої політики, особливо після об'єднання двох німецьких держав. “Уся влада виходить від народу”, – говорить стаття 20, пункт 2 Конституції Федеративної Республіки Німеччина. Тут громадяни розв'язують

конкретні проблеми, беруть на себе відповідальність за загальне благо [7]. Зважаючи на силу та вплив громадськості у Німеччині, потрібно згадати засновника школи Анналів Марка Блока, який наголошував: завдання дослідника – зрозуміти людину минулого для більш об'єктивного (наскільки це можливо) висвітлення історичних подій і процесів [2, 79].

Досвід співпраці німецької влади з громадянським суспільством країни у питаннях зовнішньої політики є важливий для розвитку політичної культури України. Німецька практика дій має велике значення для розробки власного українського зовнішньополітичного курсу, утвердження міжнародної ролі України в Європі та світі, налагодження дипломатичних відносин, успішного та продуктивного співробітництва як з Німеччиною, так і з іншими державами.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти дослідження зовнішньої політики Німеччини розглядалися в роботах вітчизняних і зарубіжних учених.

Російські вчені Л. Воробйова [3], [4], М. Павлов [12], [13] та німецькі експерти Е. Бар [1], Х. Тіммерманн [15], досліджують основні тенденції, фактори формування зовнішньополітичного курсу об'єднаної Німеччини, розглядають пріоритетні для співробітництва напрями, з акцентом на вивченні євроінтеграційних процесів, проведенні політики безпеки й аналізі антитерористичних дій. Є. Гросс зазначає, що участь Німеччини “в урегулюванні кризи у Косово допомогла їй відкорегувати зовнішньополітичну концепцію в бік її гуманізації” [8, 15]. Переважає напрям досліджень з так званої “східної політики”, зокрема німецько-російських відносин.

Відомі українські дослідники зовнішньої політики Німеччини А. Кудряченко [9] й І. Мінгазутдінов [11] аналізують цілі німецького зовнішньополітичного курсу, основні події та заходи, вироблення спільної політики з іншими країнами у рамках євроінтеграції. Особливу увагу вони приділяють також вивченню розвитку німецько-українських відносин.

Ці дослідження є комплексними історичними характеристиками та політологічним аналізом зовнішньої політики Німеччини після об'єднання, але тут трапляються відомості про соціальні чинники узагальнюючого характеру.

Праці іншої групи вчених, зокрема С. Харніша [18], Х. Шена [19], К. Хакке [17], О. Федорової [16], С. Погорельської [14] присвячені дослідженням взаємозв'язку зовнішньої політики і внутрішньополітичних соціальних відносин, механізмів формування національних інтересів, а також соціально-психологічних наслідків об'єднання Німеччини. Німецькі експерти С. Харніш [18] і Х. Шен [19] констатують, що основні принципи проведення зовнішньополітичних рішень майже не змінились, але при цьому якісні перетворення всередині політичної сфери зумовили нову роль Німеччини у світовому товаристві. Х. Шен твердить, що “аналізуючи громадську думку щодо зовнішньої політики, варто зважати на особисті риси характеру” [19, 408]. Російська дослідниця С. Погорельська аргументовано доводить взаємозв'язок між внутрішньополітичними, соціальними відносинами та заходами зовнішньої політики [14]. О. Федорова у дисертації показує наслідки соціального характеру об'єднання Німеччини та його особливості для західних і східних німців. Ці вчені доходять висновку, що після об'єднання Німеччини зростає роль громадськості, свідченням чого є її вплив на проведення зовнішньополітичних заходів; це – новий етап розвитку об'єднаної німецької держави [16].

Однак соціально-психологічні чинники, що вплинули на зовнішньополітичний курс Німеччини, не були висвітлені.

Мета статті – виявити й охарактеризувати соціально-психологічні чинники, проаналізувати їхній вплив на формування зовнішньої політики Німеччини після 1990 р.

Соціально-психологічні чинники були своєрідною сукупністю думок і моментів, які побутували як у німецькому суспільстві, так і у політичних міжнародних колах.

1. “Одна держава – дві нації”. Об'єднання Німеччини передбачало входження східних земель до складу ФРН: нові федеральні землі мали пристосовуватися (і бути реформованими) до західної економічної та політичної системи відносин.

Після об'єднання постали такі внутрішні проблеми: багато витрат йшло на модернізацію нових земель, катастрофічне безробіття (до 50%) на сході, зростання соціальної напруженості внаслідок переоцінки очікувань об'єднання, прихід молодих керівників із заходу. Для зниження соціальної напруженості

близько половини величезних трансфертів було витрачено саме на соціальну допомогу східним німцям, що привчило їх до утриманства та не сприяло протидії соціальної апатії. Національне надбання східних німців розпродавалося, а вони перетворювалися на людей другого сорту [10, 75]. Зміна усієї системи соціальних орієнтирів у колишній НДР сприяла посиленню соціальної апатії суспільства.

Радикальні економічні та соціальні реформи на нових землях вплинули й на життя населення старих земель, оскільки їм зменшили соціальні виплати, допомогу, а загальна сума податків, яку мав сплатити західний німецький робітник, значно зросла. Падіння рівня добробуту західних німців до середини 1990-х рр. спричинило масові акції протесту [19, 420].

Соціально-економічні реформи за своїми темпами значно випереджали зміни у психології людей, що породжувало в суспільстві нові проблеми. Розкол нації на західних (“Вессі”) і східних німців (“Оссі”) до середини 1990-х рр. був найважливішим чинником життя об’єднаної Німеччини, бо до проблем політичної та соціально-економічної інтеграції додавалися суто психологічні, оскільки довгий час на заході і сході у людей були різний спосіб життя, суспільна, культурна сфери, ставлення до власності, розуміння свободи особи, відчуття свого місця у суспільстві та світовому просторі й навіть правила поведінки [16, 14].

Незважаючи на всю складність становища, на такі заходи жителі східних земель погоджувалися, але у питаннях зовнішньої політики погляди населення були різними. Усвідомлюючи більш чітко, ніж західні жителі, економічні труднощі об’єднання, на сході головним уважали поліпшення економічної ситуації, а не самоствердження на зовнішньополітичній арені. Прихильниками активної зовнішньої політики були жителі старих федеральних земель. Відмінності між старими та новими федеральними землями збереглися і за часів югославської кризи: участь німецьких торнадо в бомбардуваннях Сербії на заході підтримали 64% опитаних, а на сході – лише 36%; 49% опитаних на заході були задоволені стратегією НАТО; на сході – лише 36% [17, 128]. Уперше дало про себе знати “покоління німецької єдності” – молоді люди, які сформувалися в єдиній Німеччині. Найбільшу підтримку НАТО отримало саме від них. Тому функціонування

виваженої зовнішньої політики залежало передусім від стратегії керівних політичних сил, яких підтримувала більшість населення країни. Зовнішньополітичний курс визначав блок помірних консерваторів ХДС/ХСС; Партія демократичного соціалізму (ПДС), яку підтримувала більшість східних земель, не мала достатньої влади. Згодом і нові федеральні землі, прийшовши у стабільніший стан розвитку, перейняли ідеями Соціал-демократичної партії Німеччини [6].

2. “Нормальність”. Зовнішня політика ФРН, особливо в перші роки після об’єднання, визначалася прагненням довести як міжнародному співтовариству, так і власним громадянам “нормальність” обраного курсу. Ці міркування про нормальність суверенної національної держави передбачали відмову від низки самообмежень, мотивованих особливостями історичного минулого Німеччини. Однак постає питання: чи поняття про нормальність є вдуманим і нав’язаним, щоб впливати на німецьку зовнішню політику?

Звісно, коли тривав процес об’єднання ФРН і НДР, то їхні європейські сусіди були занепокоєні майбутньою безпекою. Адже які цілі зовнішньої політики обере нова німецька держава, яка збільшиться чисельно та територіально та потребуватиме проведення економічних і політичних реформ, чітко ніхто не міг визначити. Тому хоч великі європейські країни офіційно підтримували курс на об’єднання ФРН і НДР, все ж таки він викликав побоювання, передусім у Великобританії та Франції. Це стало відомо, коли лондонська газета “Таймс” опублікувала статтю свого дипломатичного редактора Майкла Біньона, в якій з посиланням на неопубліковані документи з архіву фонду Горбачова стверджувалося, що під час зустрічі Маргарет Тетчер і Михайла Горбачова у 1989 р., на якій обговорювалася можливість об’єднання ФРН і НДР, британський прем’єр-міністр висловила проти об’єднання. За два місяці до падіння Берлінської стіни Маргарет Тетчер повідомила Горбачову, що ні Великобританія, ні країни Західної Європи не бажають об’єднання Німеччини [5].

У британській пресі з’явилися невтішні прогнози про можливість створення Четвертого рейху, а Маргарет Тетчер була не в захопленні від цієї ідеї. Її турбували думки, що об’єднана Німеччина стане занадто сильною країною в економічному та

політичному плані, і ця нова могутність відродить антидемократичні й великодержавні настрої, здатні дестабілізувати післявоєнну німецьку демократію. Крім того, на її думку, об'єднання Німеччини могло б порушити умови законності післявоєнних кордонів Європи, що негативно позначилося б не тільки на безпеці Великобританії, але й інших європейських країн.

Франція вороже ставилася до Німеччини. Франсуа Міттерана влаштував тодішній стан Німеччини як економічного гіганта та політичного карлика. Незважаючи на партнерство та продовження євроінтеграційного процесу, Франція побоювалася, що після об'єднання Німеччина стане повністю самостійною державою й головним європейським лідером, і тому Париж не зможе контролювати та впливати на прийняття її рішень.

Усі ці побоювання, які не звучали вголос, але були присутні у деяких міжнародних колах, спричинили появу ідеї “нормальності” нової об'єднаної Німеччини та її зовнішньої політики. У психологічному стані німецького суспільства склалася неоднозначна ситуація, коли люди почали відчувати страх через власну збільшену могутність. Як відзначає професор, доктор історичних наук Московського державного інституту міжнародних відносин Микола Павлов, котрий працював радником Посольства Росії в Німеччині, німці були занепокоєні побоюваннями з боку сусідів, партнерів і союзників, тому офіційні особи ФРН почали уникати поняття “національні інтереси” і доводити нормальність свого зовнішньополітичного курсу, який трактувався як “прихильність загальногуманістичним, ліберально-демократичним цінностям, реалізованим виключно у системі західних союзів при суворому дотриманні норм міжнародного права” [13, 156].

Такої думки дотримується і відомий німецький політик, керівник Інституту дослідження проблем миру Гамбургського університету Егон Бар. Будучи безпосереднім учасником політичних процесів як член Соціал-демократичної партії Німеччини та федеральний міністр, він констатує нерішучість у висловлюванні Німеччиною власних державних інтересів у перші роки після об'єднання через комплекс провини за розв'язання Другої світової війни. Вона, для доведення власної нормальності, починає активно діяти і розвивати принципи

колективної відповідальності в рамках міжнародних організацій (ООН, НАТО, ЄС). Це можна пояснити невпевненістю та суперечливістю перших зовнішньополітичних дій за часів Г. Коля у перші роки після об'єднання [1, 10].

Варто звернути увагу на дослідження формування зовнішньої політики Німеччини доктора політичних наук Л. Воробйової. Вона уточнює й розширює поняття нормальності, роблячи акцент на тому, що воно означає подолання німецькою державою негативних наслідків минулого, відмову від колишніх самообмежень у зовнішній політиці, заняття нового місця в міжнародній політичній системі [3], [4]. Усі ці процеси відповідають збільшеній ролі ФРН у міжнародному просторі. Сам факт того, що процес об'єднання пройшов мирним шляхом, а НДР увійшла до ФРН і перейняла демократичний шлях розвитку в рамках соціальної ринкової економіки, є вагомим аргументом того, що 3 жовтня 1990 р. в Європі з'явилася нова "нормальна" Німеччина.

Процес об'єднання є символом закінчення періоду спокутування провини і зняття принизливої "інакшості" німців у порівнянні з іншими народами. Він створив основу для модернізації колишньої моделі зовнішньої політики, переосмислення ролі та відповідальності Німеччини у світі. І тому німецька держава, обравши інтеграцію до міжнародних організацій, починає дотримуватися принципів мультилатералізму, особливо в постбіполярному світі. Навіть німці можливість нормального проведення зовнішньої політики вбачали в рамках діяльності ЄС, ООН чи НАТО без остраху бути осудженими за надто активні дії. Адже Німеччина стала одним із найактивніших поборників підтримання миру, безпеки, дотримання прав людини у світі та всіляко допомагає країнам, що розвиваються. Німеччина нарощує зовнішньополітичну активність у процесі відстоювання свого права на національну нормальність і міжнародну відповідальність, але робить це засобами та діями наднаціональних структур.

3. "Європеїзація Німеччини". Поняття "німецькі національні інтереси" було дискредитоване політикою націонал-соціалістів і тому, як правило, навантажувалося негативним політичним значенням. Основною рисою зовнішньої політики була ідентифікація державних інтересів із інтересами європейських і

атлантичних структур. Досягнення повного суверенітету політично було можливим лише в єдиній Європі. Недарма існував вираз: “Німці прагнуть до Європи, щоб перестати бути німцям” [12, 66].

Об’єднана Німеччина бачила світле майбутнє тільки в об’єднаній Європі. Підписання у лютому 1992 р. Маастрихтського договору про створення Європейського союзу було найголовнішим кроком в історії сучасної Німеччини. Він передбачав зміцнення політичного, закріплення економічного та валютного союзу; для німців це означало забуття власних національних інтересів на користь європейського блага та демократичних цінностей. Це було зроблено для того, щоб зменшити посилення могутності та влади Німеччини після об’єднання, потрібно було провести її європеїзацію, “розчинити” в Європейському Союзі. Так уважають як українські дослідники з питань європейської інтеграції А. Кудряченко [9, 56], І. Мінгазутдінов [11, 53], так і російські – Л. Воробйова [3], М. Павлов [12, 70].

Для Німеччини європейський напрям є домінуючим у зовнішній політиці, оскільки вона перетворилася з переможеної та поваленої країни на економічно та політично потужну державу. Просуваючи вперед європейську інтеграцію, ФРН ніколи не зважала на витрати і навіть жертви, які відчували звичайні німці. А негативних моментів було чимало: головний з них – це відмова від німецької марки на користь євро; нові етапи розширення ЄС потребували великих фінансових витрат, значну частину яких виплачувала Німеччина (за рахунок податків з громадян). І звісно, забуття власних національних інтересів через життєдіяльність у новій наднаціональній структурі – ЄС. Погляди німецького населення і влади щодо місця Німеччини в Європі суттєво відрізнялися. Зіткнення з реальністю призвело до обурення німецького суспільства, бо витрати на фінансування ЄС сильно вдарили по гаманцю, а на фоні власних внутрішньополітичних фінансових витрат це було вже занадто. Тому, щоб зменшити негатив від наслідків євроінтеграції, збільшився вплив федеральних земель на європейську політику уряду. Після кожного етапу розширення і поглиблення інтеграції федеральні землі домагалися посилення участі в європейській політиці. Для населення це був шанс висловити громадську думку та зробити щось на користь собі; але, як уважають

німецькі дослідники – професор Гамбургського університету К. Хакке [17, 85] та політолог Х. Тіммерманн [15, 43], – такі дії ускладнюють узгодженість європейської політики Німеччини.

Подальший розвиток ЄС Німеччина пов'язує з його поглибленням і розширенням, що приведе до створення у його структурах владно-політичних важелів впливу на процеси в Європейському співтоваристві. У результаті Німеччина зможе конвертувати свою економічну міць і роль скарбника ЄС у політичну владу, дасть їй можливість у ключових сферах свого інтеграційного вкладу проводити німецькі інтереси. Це означає, що обережну тактику представництва своєї позиції у рамках європейських підходів, Німеччина замінить домаганнями на зведення власних інтересів у розряд загальноєвропейських. Про це свідчить згода Франції на розширення ЄС на Схід, що відповідає передусім німецьким інтересам. Це веде до пошуку способів легітимізації національних інтересів, які відображають якісні зрушення у формуванні німецької зовнішньої політиці.

4. “Моральний фактор, або справжній миротворець”. У зовнішньополітичній аргументації модифікується роль моралі. Раніше мораль використовувалася як аргумент проти участі у військових акціях; починаючи з боснійських криз, і особливо з Косово, вона стає аргументом для військового втручання у внутрішні справи інших країн (яке оцінюється не як втручання, а як попередження конфліктів). За опитуваннями, 51% жителів вважають, що на зовнішньополітичній арені німцям треба діяти більш самостійно, не відчуваючи мук сумління за нацистське минуле.

Об'єднана Німеччина у зовнішній політиці, орієнтуючись на різні міжнародні організації як оптимальні наднаціональні структури у розв'язанні різноманітних проблем, передусім проводила активну діяльність у рамках ООН. Підтримка миру, допомога у стабілізації демократичних режимів у сусідніх східноєвропейських державах, збереження, зміцнення відкритої світової економічної системи, підтримка та всебічна допомога країнам, що розвиваються, – всі ці завдання прагнула виконати Німеччина у світі. Такими методами і способами вона хотіла довести свою повну відданість демократичним і моральним

цінностям, створити імідж справжнього миротворця, чітко дотримуватись усіх цілей, принципів діяльності ООН.

Згідно з соціологічними опитуваннями, зробленими німецькими дослідниками на початку 90-х рр., аналіз у питаннях зовнішньої політики показав, що 69% уважали її найважливішою метою підтримки добрих відносин із якомога більшою кількістю країн. Друге і третє місце займали німецькі зовнішньоекономічні інтереси (60%) і згода з рештою країн ЄС (52%). Звертаючись до соціальної структури суспільства, дослідники громадської думки відзначали, що прихильників активної зовнішньої політики можна знайти радше серед політичних еліт, високопоставлених державних і приватних службовців, ніж на рівні “простого” населення. Наприклад, у такому критичному питанні, як участь бундесверу в бойових акціях за кордоном, 74% опитаних серед еліти висловилися “за”, тоді як серед населення позитивно відповіли лише 22% [14, 95 – 97].

Найважливішим досягненням консервативно-ліберальної коаліції була легалізація участі бундесверу у військових акціях, здійснюваних із мандатом ООН за межами кордонів НАТО. Рішенням від 12.07.1994 р. Конституційний суд легалізував їх за умови обговорення та затвердження кожної окремої акції бундестагом.

Це, досягнуте під час оперативної балканської політики, рішення мало принципове значення. Тепер Німеччина мала право на проведення активної зовнішньої політики. Усередині німецьких партій відбулася дискусія з приводу участі бундесверу у військових акціях. І щоб довести прихильність демократичним ідеалам і знищити прояви геноциду та великодержавної політики Сербії на Балканах, потрібно було відправити військовий контингент разом зі США для боротьби з сербами. Як відзначає доктор філософії Боннського університету, політолог С. Погорельська, у західноєвропейських засобах масової інформації (зокрема німецьких) був створений негативний образ Сербії, який уособлював жорстоку владу Мілошевича [14, 98]. Отже, вдалося сформулювати сильну антисербську громадську думку й югославська криза 90-х рр. постала як “боротьба пригноблених малих народів проти сербського націоналізму”. А для німців тема націоналізму після 1945 р. стояла дуже гостро.

Події в Югославії призвели до кризи правлячої коаліції: був підданий сумніву пацифізм партії “зелених”. Керівництво цієї партії на початку 90-х рр. XX ст. закликала до пацифізму, а наприкінці 90-х рр. лідер “зелених” і міністр закордонних справ І. Фішер підтримав “гуманітарний” метод застосування бойової авіації проти суверенної країни [8].

Цікаві зміни відбулись у менталітеті. Суспільство, яке ще у 1991 р. протестувало проти війни з Іраком, проявило у 1999 р. справжню жорстокість: за бомбардування Сербії під гаслом захисту прав людини виступили німецькі політики і багато інтелектуалів. В опитуваннях громадської думки 68% уважали, що провину за ескалацію конфлікту в Косово несуть лише серби; 61% опитаних військову акцію НАТО вважали необхідною та лише 30% були проти неї [18, 53]. Настрої в суспільстві змінилися тільки тоді, коли постало питання про наземний контингент за участю німецьких солдатів, проти якого висловилися більшість опитаних. Драматичні події на території СРЮ змусили задуматися німців про необхідність мирного врегулювання ситуації, які склалася. Цьому сприяли антивоєнні демонстрації, що охопили ФРН у 1999 р., а також публікації та виступи представників засобів масової інформації, котрі прагнули об’єктивного відображення подій.

Отже, розглянувши чотири соціально-психологічних чинники, можна відзначити, що зміни й явища, які відбувалися в суспільстві після об’єднання Німеччини та сформували спільну громадську думку німецького населення, безпосередньо впливали на проведення зовнішньої політики або навпаки. Зростання цього впливу та важкий процес реформування породили суперечності, продуктом яких були стереотипи про доведення нормальності, європеїзації країни, створення іміджу миротворця (у рамках діяльності ООН або НАТО) та існування розколотої нації німців.

Висновки. Підсумовуючи аналіз цих чинників, зауважимо, що вони неоднозначно впливали на проведення зовнішньої політики Німеччини. Деякі з них стимулювали більш активні дії, інші гальмували та призводили до внутрішньополітичних криз. Удалося з’ясувати, що доведення нормальності й європеїзація країни підтвердили нову роль Німеччини як могутньої демократичної держави, що подолала стереотип “політичного

карлика” на міжнародній арені. Активно розвивається й ефективно діє політика захисту прав людини та різноманітні гуманітарні місії в нестабільних регіонах світу. Не можна забувати, що Німеччина була заручницею багатьох обставин, і все ж гідно вийшла з цієї ситуації.

Уряд і політичні еліти робили ставку на зовнішню політику та будували об’єднану Європу, незважаючи на складні трансформаційні процеси у східних землях. Німецьке суспільство потребувало більшої уваги, а створення іміджу миротворця вимагало великих фінансових і моральних ресурсів, які були потрібніші для подолання проблем між західними і східними німцями. Установлено, що таке ставлення негативно відобразилося на настроях німців. Це спричинило внутрішньополітичну напругу на фоні боснійської кризи, привело до якісних змін у багатьох партіях (перегляд пацифістських ідей Партії зелених), правовому статусі діяльності німецьких військ (легалізація участі бундесверу у військових акціях, здійснюваних із мандатом ООН за межами кордонів НАТО). Після трагічних подій на території Югославії західні та східні німці знівельовали суперечності й дійшли порозуміння щодо міжнародної ролі своєї держави. Німецька громадськість відкинула ідею активної зовнішньої політики, яка проводилась жорсткими військовими акціями, пропагувала ціль підтримання миру у світі, ефективне співробітництво з багатьма країнами.

Ці перші самостійні кроки на міжнародній арені привели до того, що об’єднаній Німеччині у 1990 – 2000 рр. удалося посилити політичний статус і зайняти чинне місце серед найвпливовіших країн світу.

Перспективним напрямом є дослідження всіх економічних, соціальних, політичних, культурних чинників і порівняльний аналіз їхнього впливу, щоб з’ясувати їх роль у формуванні зовнішньополітичного курсу Німеччини у 1990 – 2000 рр.

Література

1. Бар Э. “Нормализация” германской внешней политики. Партнерство с совершеннолетней страной вместо удобной опеки / Э. Бар // Internationale Politik (на рус. языке). – 1999. – № 1. – С. 3 – 18.

2. Блок М. Апология истории или ремесло историка. – М. : Наука, 1986. – 254 с.
3. Воробьева Л.М. Формирование новой внешней политики объединенной Германии: проблемы и перспективы (политологический анализ) : автореф. дис. док. полит. наук / Л.М. Воробьева. – М., Дипломатическая Академия МИД Российской Федерации, 2001. – 29 с.
4. Воробьева Л.М. Внешняя политика ФРГ на пороге XXI века. – М. : РИСИ, 2000. – 356 с.
5. Голицина Н. Тэтчер говорила Горбачеву, что Великобритания не хочет объединения Германии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.svoboda.org/content/article/1820890.html>.
6. Германия. Парламентские Выборы 1994. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.electoralgeography.com/new/ru/countries/g/germany/germany-legislative-election-1994.html>.
7. Гражданское общество в Германии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rosnarod.ru/main/grazhdanskoe-obschestvo/v-mire/problems/grazhdanskoe-obschestvo-v-germani.html>.
8. Гросс Е.Н. ФРГ и Балканский кризис на рубеже XX – XXI вв. : автореф. дис. к. ист. наук : 07.00.03 / Е.Н. Гросс. – Тула, Тул. гос. пед. ун-т им. Л.Н. Толстого, 2007. – 24 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/frg-i-balkanskiy-krizis-na-rubezhe-xx-xxi-vv>.
9. Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970 – 1991 рр.). – К. : Наукова думка, 1996. – 239 с.
10. Кох Т. Объединение двух германских государств как культурная проблема / Т. Кох // Мировая экономика и международные отношения. – 1992. – № 4. – С. 73 – 82.
11. Мінгазутдінов І.О. Міжнародна та європейська безпека : конспект лекцій. – К. : ІМВ КНУ ім.Тараса Шевченка, 1998. – 61 с.
12. Павлов Н.В. Внешняя политика Берлинской республики: новый “германский” путь? / Н.В. Павлов // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 2. – С. 63 – 75.
13. Павлов Н.В. Внешняя политика ФРГ в постбиполярном мире / Н.В. Павлов. – М. : Наука. – 2005. – 410 с.
14. Погорельская С.В. Внутриполитические аспекты новой германской внешней политики / С.В. Погорельская // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 7. – С. 91 – 100.
15. Тиммерманн Х. Германо-российские отношения в европейском контексте / Х. Тиммерманн // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 3. – С. 41 – 48.
16. Федорова О.О. Внутриполитические и социально-психологические аспекты объединительного процесса в Германии: 1989 –

начало 1990-х гг. : автореф. дис. к. ист. наук : 07.00.03 / О.О. Федорова. – Орёл, Брян. гос. пед. ун-т им. И.Г. Петровского, 2011. – 21 с.

17. Хакке К. Великая держава поневоле. Внешняя политика Федеративной Республики Германии / Пер. с нем. – М. : АО “Буклет”, 1995. – 230 с.

18. Harnisch S. Change and continuity in post-unification German foreign policy / S. Harnisch // *German Politics*. – 2001. – Vol. 10. – № 1. – P. 35 – 60.

19. Schoen H. Personality Traits and Foreign Policy Attitudes in German Public Opinion / H. Schoen // *The Journal of Conflict Resolution*. – Vol. 51. – 2007. – № 3. – P. 408 – 430.

Петренко Екатерина. Влияние социально-психологических факторов на внешнюю политику объединенной Германии. В статье рассматриваются социально-психологические факторы, которые бытовали в немецком обществе на фоне становления внешней политики Германии в 1990 – 2000 гг.; сделан анализ влияния общественного мнения на формирование основных целей внешнеполитического курса объединенной Германии.

Ключевые слова: внешняя политика, социально-психологический фактор, национальные интересы, ЕС европеизация.

Petrenko Kateryna. The influence of social and psychological factors of the foreign policy of united Germany. The article examines the socio-psychological factors that existed in the German society against the background of the formation of the foreign policy of Germany in 1990 – 2000; an attempt is made to analyze the influence of public opinion on the formation of the main goals of the foreign policy of united Germany.

Key words: foreign policy, socio-psychological factor, Europeanization, national interests, the EU.